

Aspekty udostępniania lasów do celów rekreacyjnych

Jarosław Kikulski

Streszczenie. Artykuł przedstawia aspekty udostępniania lasów do celów rekreacyjnych, do których zaliczają się uwarunkowania prawne oraz zagadnienia związane z zagospodarowaniem tych obszarów, gdzie należy uwzględnić naturalną odporność zbiorowisk leśnych na presję ruchu rekreacyjnego oraz preferencje osób wypoczywających. W pracy wskazano, że optymalny sposób zagospodarowania rekreacyjnego powinien być wdrażany na podstawie badań naukowych, które świadczą o różnicowaniach geograficznych w tym zakresie. Przedstawione zostały wyniki badań dotyczących lasów nizinnych na obszarze pojezierzy, lasów miejskich, podmiejskich, jak również na terenach przemysłowych, rolniczych i górskich. Omówione zagadnienia decydują o realizacji zrównoważonego rekreacyjnego użytkowania lasów.

Słowa kluczowe: rekreacyjne użytkowanie lasu, zagospodarowanie

Abstract. The aspects of making forests available for recreational purposes. The paper describes aspects of making forests available for recreational purposes. Within the confines of this aspects, law background referring to recreational use of forest and issues related to development of such areas, taking into account natural resilience of forests to the recreational traffic impact and resting people's preferences, can be distinguished. In the article was pointed, that optimal way of recreational development of forests should be implemented on the basis of research, which has provided geographical differences in this scope. Results of surveys, concerning forests in the lake districts, forests in urban, suburban, industrial, agricultural and mountain areas, were depicted. Discussed aspects determine realization of sustainable recreational use of forests.

Keywords: recreational use of forest, management

Wstęp

Użytkowanie lasu jest najstarszą formą działalności człowieka, a obecnie wzrasta zapotrzebowanie na społeczne, w tym i rekreacyjne funkcje lasu (Paschalis-Jakubowicz 2004, 2005). Ustawa o lasach (1991) zrównała w gospodarce leśnej ważność trzech podstawowych funkcji lasu (ochronnej, społecznej, produkcyjnej) i tym samym nadała polskiemu leśnictwu charakter, odpowiadający oczekiwaniom społeczeństwa (Szujewski 2004). Możliwości i ograniczenia, dotyczące rekreacyjnego użytkowania lasu są określone przepisami prawa. Jednocześnie realizacja tego użytkowania wymaga infrastruktury, spełniającej oczekiwania osób wypoczywających. Zapotrzebowania te różnią się w geograficznym ujęciu i nie zawsze sprowadzają się do lokalizowania obiektów rekreacyjnego zagospodarowania lasów. Jednocześnie uwzględnić należy, że rekreacyjne udostępnienie lasu, oparte na wynikach badań naukowych, jest kluczowe zarówno dla właściwego, wysokiego poziomu korzystania z lasu przez społeczeństwo, ale stanowi również bardzo ważny element ochrony zbiorowisk leśnych przed skutkami rekreacyjnego użytkowania lasu (Kikulski 2009).

W artykule przedstawiono aspekty udostępniania lasów w Polsce do celów rekreacyjnych, do których zaliczają się uwarunkowania prawne, naturalna odporność zbiorowisk le-

śnych na presję ruchu rekreacyjnego oraz zagadnienia związane z zagospodarowaniem tych obszarów.

Uwarunkowania prawne, dotyczące udostępniania terenów leśnych do rekreacji

Głównym aktem prawnym w Polsce, dotyczącym udostępniania terenów leśnych dla ludności, jest Ustawa o lasach z dnia 28 września 1991 r., stosowana do wszystkich lasów. Stanowi ona, że: „Lasy stanowiące własność Skarbu Państwa (...) są udostępniane dla ludności”. Tym samym zdecydowana większość lasów (81,8%) jest prawnie dostępna dla potencjalnych użytkowników niematerialnych funkcji lasów (Leśnictwo 2010). Jednocześnie należy zaznaczyć, że stałym zakazem wstępu objęte są uprawy leśne do 4 m wysokości, powierzchnie doświadczone erozją, Natomiast okresowy zakaz wstępu do lasu, stanowiącego własność Skarbu Państwa, jest wprowadzany w przypadku zniszczenia albo znacznego uszkodzenia drzewostanów lub degradacji runa leśnego, wystąpienia dużego zagrożenia pożarowego czy też wykonywania prac leśnych.

W przypadku lasów prywatnych ich właściciel może zakazać wstępu, oznaczając dany teren tablicą z odpowiednim napisem.

Ustawa o lasach określa również zasady zbioru grzybów, owoców leśnych i innych surowców runa leśnego, zgodnie z którymi lasy stanowiące własność Skarbu Państwa są udostępniane, z pewnymi zastrzeżeniami, do zbiorów płodów runa leśnego. W odniesieniu do ruchu pojazdów silnikowych, zaprzęgowych i motorowerem w lesie przepisy prawa wskazują, że: „(...) dozwolony jest jedynie drogami publicznymi, natomiast drogami leśnymi jest dozwolony tylko wtedy, gdy są one oznakowane drogowskazami dopuszczającymi ruch po tych drogach” (Ustawa 1991). W lasach zabronione jest biwakowanie poza miejscami wyznaczonymi.

Drugim ważnym aktem prawnym, stanowiącym o zasadach rekreacyjnego użytkowania lasu, jest Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, określająca dostępność m.in. parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych. Ruch pieszy, rowerowy, narciarski i jazdy konnej wierzchem, na terenie parków narodowych i rezerwatów przyrody, jest możliwy na wyznaczonych szlakach, trasach narciarskich. Ruch pojazdów jest dozwolony po drogach publicznych oraz po drogach wskazanych przez dyrektora parku narodowego lub organu ustanawiającego rezerwat przyrody. Biwakować na tych terenach można w miejscach wyznaczonych. Natomiast w odniesieniu do dostępności terenów leśnych w obszarze parków krajobrazowych Ustawa o ochronie przyrody nie wnosi dodatkowych ograniczeń, niż te wskazane w Ustawie o lasach, poza zapisem, że może zostać wprowadzony zakaz organizowania rajdów motorowych i samochodowych. Ustawa o ochronie przyrody wskazuje ponadto, że zabronione jest przebywanie w strefach ochrony ostoi oraz stanowisk roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową.

Naturalna odporność zbiorowisk leśnych na presję ruchu rekreacyjnego

Szkody powodowane w zbiorowiskach leśnych przez ruch rekreacyjny zależą głównie od właściwości biologicznych roślin, warunków siedliskowych, w których rosną, w tym ukształtowania terenu, a także warunków meteorologicznych, jak również natężenia i przestrzennego rozłożenia ruchu rekreacyjnego oraz rodzaju i formy rekreacji (Witkowska-Żuk 2000).

Natężenie ruchu rekreacyjnego nie jest równomierne w czasie i przestrzeni, czego konsekwencją jest to, że obszary leśne są w różnym stopniu narażone na powstawanie szkód w leśnej szacie roślinnej i w glebie (Kikulski 2008a). Równocześnie należy uwzględnić tutaj pojęcie naturalnej chłonności lasu, która jest ograniczona i różna w zależności od zbiorowiska leśnego.

Mierzona jest ona liczbą osób mogących jednocześnie (w danej jednostce czasu), nie wyrządzając szkód, użytkować jeden hektar lasu (Łonkiewicz i Głuch 1991). Największą chłonnością rekreacyjną charakteryzują się siedliska świeże z drzewostanami starszych klas wieku (do 5 osobogodz./ha/dobę). Najmniejszą zaś odznaczają się siedliska ze stosunkowo wysokim poziomem wód gruntowych, szczególnie z drzewostanami młodszych klas wieku, jak również siedlisko boru suchego (max. 1 osobogodz./ha/dobę).

Degradacja runa leśnego jest zróżnicowana przestrzennie względem obiektów użytkowanych rekreacyjnie. Według Witkowskiej-Żuk (2000) można wyróżnić cztery strefy degradacji w zależności od odległości od drogi: najsilniejsza (do ok. 20 m od drogi), silna (20-50 m), średnia (50-90 m), słaba (powyżej 90 m). Badania przeprowadzone w bezpośrednim sąsiedztwie stałych ośrodków wypoczynkowych, wykazały istotne (proporcjonalne do natężenia rekreacji) zmiany w środowisku leśnym, wywołane ruchem rekreacyjnym (Kawecka 1981). Stopień wydeptania runa, zmiana udziału gatunków typowych i obcych są ściśle związane z wielkością antropopresji, która z kolei jest uzależniona od odległości od obiektów rekreacyjnych – wyraźny wpływ wypoczywających na roślinność runa zaznacza się do ok. 100 m.

Ustawa o lasach z 1991 dopuszcza możliwość wprowadzania czasowego zakazu wstępu na tereny leśne, gdy wystąpiło zniszczenie albo znaczne uszkodzenie drzewostanów lub degradacja runa leśnego. Jednakże lepsze jest zapobieganie niż wprowadzanie zakazów – rozwiązaniem jest lokalizowanie elementów zagospodarowania rekreacyjnego w celu zwiększenia pojemności rekreacyjnej lasu i ukierunkowania ruchu rekreacyjnego (Kikulski 2008a).

Zagospodarowanie rekreacyjne terenów leśnych

Zagospodarowanie rekreacyjne lasów ma na celu jego udostępnienie do realizacji rekreacji, przy zapewnieniu ochrony środowiska leśnego przed degradacją. W zakres tego zagospodarowania wchodzi elementy przestrzenne (liniowe – np. ścieżki spacerowe; powierzchniowe – np. polany piknikowe; punktowe – np. punkty obserwacyjne) oraz urządzenia wyposażenia rekreacyjnego (ławki, zadaszenia itd.). Planując zagospodarowanie należy dążyć do zapewnienia jego optymalnej pojemności, rozumianej jako liczba osób mogących jednocześnie przebywać na elementach udostępnienia obszaru do realizacji ruchu rekreacyjnego (Pieńkos 1997). Każdy z tych elementów odznacza się określoną pojemnością, np.: 1 km ścieżki pieszej, szlaku pieszego – 40-50 osób; 1 km ścieżki rowerowej, szlaku rowerowego – ok. 20 osób; punkty wypoczynkowe i widokowe – ok. 4-6 osób (Pieńkos 2000). Adekwatna do liczby rekreantów pojemność w znacznym stopniu zapobiega niekontrolowanemu ich rozproszeniu na terenach leśnych i tym samym zapobiega szkodom w leśnej szacie roślinnej. Ponadto istotną rolę odgrywa planowanie, polegające na wyznaczaniu stref zagospodarowania rekreacyjnego, gdzie jednocześnie należy uwzględnić lokalizację walorów rekreacyjnych oraz przestrzenne rozmieszczenie lasów o większej odporności na presję osób wypoczywających.

Wyniki dotyczące społecznego zapotrzebowania na zagospodarowanie lasów gospodarczych przestrzennymi elementami rekreacyjnymi, na terenie pojezierzy w Polsce (Pojezierze Iławskie i Pojezierze Bory Tucholskie), wskazują na oczekiwany przez społeczeństwo model lasu, w którym elementy antropogeniczne będą występowały w zakresie ograniczonym (Kikulski 2008b, 2009). W odniesieniu do zapotrzebowania na obiekty rekreacyjne, 34,0% ankietowanych wskazało na odpowiedź „wolę lasy bez takich obiektów”, a dalsze 18,6% „žadnych – stan istniejący mnie zadowala”. Mając na uwadze, że tereny badań nie są w zasadzie zagospodarowane obiektami rekreacyjnymi, można stwierdzić, że ponad 50% wypoczywających preferuje lasy niezagospodarowane (cyt. wypowiedzi ankietowanych: „wolę lasy takie naturalne” itp.). Badania Janeczko (2002) przeprowadzone na terenie Mazowieckiego Parku Krajobrazowego pokazały, że mieszkańcy stolicy, respondenci z Otwocka, Celestynowa oraz wsi położo-

nych w obrębie parku wyrażają aprobatę dla rekreacyjnego zagospodarowania tego terenu (od 70 do 80% „za”). Natomiast mieszkańcy miejscowości położonych dalej od Warszawy w mniejszym stopniu są zwolennikami rekreacyjnego zagospodarowania lasów (52% „za”). Badania przeprowadzone na terenie lasów miejskich Łodzi świadczą o wysokim zapotrzebowaniu społecznym na zagospodarowanie rekreacyjne, bowiem na pytanie o niezbędne urządzenia rekreacyjne jedynie 1,0% respondentów odpowiedziało „żadne” (Gołos et al. 2004). Również w przypadku lasów w regionie przemysłowym (województwo śląskie) niewielki odsetek ankietowanych (6,9%) uważa, że rekreacyjne zagospodarowanie lasu jest zbędne (Gołos et al. 2002). Natomiast w regionie rolniczym (województwo podlaskie) 15,1% badanych twierdzi, że rekreacyjne zagospodarowanie lasu nie jest potrzebne (Zajac et al. 2002). Badania przeprowadzone na terenie lasów Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Beskidu Śląskiego” wykazały, że ponad 75% ankietowanych wyraża potrzebę lokalizowania przestrzennych elementów zagospodarowania rekreacyjnego (Gołos i Janeczko 2000).

Analiza wyników badań dotyczących zapotrzebowania społecznego na rekreacyjne zagospodarowanie lasów wskazuje, że oczekiwania wypoczywających są związane z terenem badań. Ponadto zauważalna jest tendencja, że im teren jest bardziej oddalony od obszarów zurbanizowanych, tym omawiane zapotrzebowanie jest mniejsze.

Rozpatrując kwestie związane z potrzebami społecznymi na rekreacyjne zagospodarowanie lasów, warto zaznaczyć, jak wykazały badania przeprowadzone na terenie nizinnych lasów na obszarze pojezierzy, że potrzeby te nie są w zasadzie związane z preferowanymi rodzajami rekreacji (Kikulski 2009). Procentowe wskaźniki preferencji spacerów (64%) i jazdy rowerem (30%) okazały się wyższe niż wskaźniki wyrażające zapotrzebowanie na ścieżki spacerowe (10%) i rowerowe (20%). Ponadto interpretacja wyników pozwala na stwierdzenie, że do spacerów i jazdy rowerowej wystarczające są drogi leśne (dla spacerów nawet linie oddziałowe) z oznaczeniem, że jazda rowerowa wymaga lepszego stanu nawierzchni. Jednocześnie w zakresie udostępnienia komunikacyjnego stwierdzono, że im lepszy jest stan dróg leśnych, tym oczekiwania społeczne w zakresie lokalizowania ścieżek spacerowych jest mniejsze.

Podsumowanie

Problematyka udostępniania lasów w Polsce do celów rekreacyjnych, poza unormowaniami prawnymi, dotyczącymi możliwości przebywania i poruszania się na tych terenach, uwzględnić powinna również kwestie związane z zagospodarowaniem rekreacyjnym. Wynikać ono powinno zarówno z ograniczonej odporności zbiorowisk leśnych na presję ruchu rekreacyjnego, jak i preferencji osób wypoczywających.

Przedstawiona w pracy zależność polegająca na tym, że zapotrzebowanie społeczne na zagospodarowanie lasów elementami rekreacyjnymi jest różne i zależne od terenu, na którym przeprowadzono badania, wskazuje na konieczność za każdym razem indywidualnego podejścia oraz dalszego prowadzenia badań w tym zakresie. Jednocześnie realizacja preferowanego przez część społeczeństwa modelu lasu niezagospodarowanego obiektami rekreacyjnymi nie zawsze będzie możliwa, z uwagi na względy ochrony roślinności runa leśnego i wynikającej stąd konieczności lokalizowania specjalistycznych elementów rekreacyjnego zagospodarowania lasu (głównie ścieżki spacerowe i rowerowe), w celu zwiększenia pojemności rekreacyjnej lasu.

Literatura

- Gołos P., Janeczko E. 2000. *Potrzeby społeczne w zakresie pozaprodukcyjnych (publicznych) funkcji lasu, źródeł ich finansowania oraz konsekwencje dla gospodarki leśnej na przykładzie wybranych regionów kraju*. IBL, Warszawa.

- Gołos P. et al. 2002. *Opracowanie i praktyczne sprawdzenie koncepcji zrównoważonego rozwoju leśnictwa wielofunkcyjnego w regionie uprzemysłowionym*. IBL, Warszawa.
- Gołos P., Zaperty E., Kaliszewski A., Laskowska K., Geszprych M., Hildebrand R. 2004. *Gospodarka leśna na terenach zurbanizowanych*. IBL, Warszawa.
- Janeczko E. 2002. *Środowiskowe i społeczne uwarunkowania rekreacyjnej funkcji lasów Mazowieckiego Parku Krajobrazowego*. Praca doktorska, Katedra Użytkowania Lasu, SGGW, Warszawa.
- Kawecka A. 1981. *Naturalna chłonność turystyczna lasów*. Las Polski, 18.
- Kikulski J. 2008a. *Naturalna chłonność lasu jako czynnik ograniczający jego rekreacyjne użytkowanie na przykładzie obrębów Drwęca i Warlubie*. W: Kannenberg K., Szramka H. (red.) Zarządzanie ochroną przyrody w lasach. Tom II. WSZŚ, Tuchola: 10-17.
- Kikulski J. 2008b. *Czynniki ograniczające rekreacyjne użytkowanie lasu*. Praca doktorska. Katedra Użytkowania Lasu, SGGW, Warszawa.
- Kikulski J. 2009. *Model rekreacyjnego zagospodarowania lasów na terenach pojezierzy*. Stud. i Mat. CEPL, Rogów, 4 (23): 165-171.
- Łonkiewicz B., Głuch G. 1991. *Wytyczne rekreacyjnego zagospodarowania lasów*. Naczelny Zarząd Lasów Państwowych, Instytut Badawczy Leśnictwa, Warszawa.
- Paschalis-Jakubowicz P. 2004. *Las jako przedmiot poznania*. W: Polskie lasy i leśnictwo w Europie. CILP, Warszawa: 127-136.
- Paschalis-Jakubowicz P. 2005. *Lasy i leśnictwo polskie w Unii Europejskiej – oczekiwania i niepokoje*. W: Społeczny wymiar lasów. CILP, Warszawa: 53-67.
- Pieńkos K. 1997. *Problemy inżynierskiego zagospodarowania lasów do celów rekreacji. Konferencja naukowo – techniczna. Urządzanie lasu podstawą zrównoważonej gospodarki leśnej*. Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa.
- Pieńkos K. 2000. *Problemy komunikacyjnego udostępnienia lasów wielofunkcyjnych*. W: Podstawy komunikacyjnego udostępnienia lasów w wielofunkcyjnej zrównoważonej gospodarce leśnej. SGGW w Warszawie, Białoruski Państwowy Uniwersytet Technologiczny w Mińsku Białoruskim.
- Szujewski A. 2004. *Pozaprodukcyjne cele gospodarstwa leśnego w polityce leśnej państwa*. W: Pińkos K. (red.). Problemy zrównoważonego rozwoju turystyki, rekreacji i sportu w lasach. AWF, Warszawa: 11-14.
- Witkowska-Żuk L. 2000. *Roślinność leśna w warunkach presji turystycznej*. Sylwan 11: 5-22.
- Zajac S., Gołos P., Płotkowski L. et al. 2002. *Opracowanie modelu wielofunkcyjnej gospodarki leśnej w regionie rolniczym*. IBL, Warszawa.
- Leśnictwo 2010. GUS, Warszawa.
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach. (tekst jednolity) (Dz. U. 91.101.444).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880).

Jarosław Kikulski
Katedra Użytkowania Lasu
Wydział Leśny SGGW w Warszawie
kikulski@wl.sggw.pl